

ADRIAN ANDREI RUSU, *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII–XIV)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2005, 653 p. + CD.

Autorul lucrării nu mai are nevoie de prezentări. Este, fără îndoială, principalul specialist în domeniul fortificațiilor medievale transilvane, temă care, după cum mărturisește el însuși și după cum o atestă studiile din anii '70–'80, l-a preocupat din perioada studenției și aceea imediat următoare ei. Tema a constituit, de asemenea, subiectul tezei sale de doctorat susținută la Universitatea din Cluj-Napoca în anul 1987: *Cetăți din voievodatul Transilvaniei (sec. XI–XIV)*. Dificultățile întâmpinate la redactarea tezei, limitarea ei „procustiană” (metafora îi aparține) la doar 200 de pagini dactilo, sunt expuse chiar din *Introducerea* lucrării actuale (p. 9–10), alături de unele rânduri amare la adresa conducătorului de atunci al tezei, respectiv Ștefan Pascu, la șicanele și constrângerile exercitate de acesta.

Avem acum însă în față o amplificare majoră față de teză. Simpla comparare a titlurilor nu trebuie să ne înșele; chiar dacă în demersul din 1987 acoperirea cronologică pare mai întinsă. Nu este vorba doar de luarea în considerație în noua expunere (și) a teritoriilor extracarpătice, sau a „vecinătăților” Transilvaniei: Maramureș, Bihor, Arad, Zarand, Banat, Severin, Țara Românească, Moldova. Există acum schimbări majore, completări venite, în primul rând, din extrem de numeroasele săpături arheologice proprii, dar și, firește, din acumularea de noi lecturi, aducerea la zi a bibliografiei (este chiar autorul unei lucrări masive dedicate special acestui subiect) și nu în ultimul rând a contactelor interne și externe (de văzut, de pildă, rolul său major în cadrul colectivului *Castrum Bene*).

Pe de altă parte, liniile directoare ale celor două demersuri corespund oarecum; teza din '87 era structurată în trei părți majore, respectiv *Abordarea metodologică, Încastelarea Transilvaniei și Civilizația cetăților*. Primele două capitole, cu subcapitolele adiacente se regăsesc în noua lucrare, din 2005 (p. 11–75, respectiv, p. 76–238). Cel de-al treilea, relativ la *Civilizație*, s-a disociat acum în alte două – *Funcționalitatea fortificațiilor și cetăților* (p. 239–400) respectiv unul dedicat *Subiectelor speciale* (p. 401–499) – dar multe subtitluri sunt, de asemenea, identice cu cele din 1987. Se adaugă alte două capitole dedicate *Repertoriului* (p. 500–565) și, în sfârșit, *Anexelor* (bibliografie, abrevieri, ilustrații, rezumat etc. – p. 566–653).

Urmărirea în paralel a celor două demersuri ar fi fastidioasă și ar complica inutil rândurile de față. Oricum, teza este accesibilă celor din alte centre universitare decât Clujul doar în rezumat. Dar ca ultimă observație, absolut toate titlurile și subtitlurile din teză se regăsesc în actualul demers, unele, adevărat, în alte ordonări.

Revenind la lucrarea propriu-zisă discutată aici, primul fapt care frapează este renunțarea la mai vechiul termen de „încastelare”, introdus de altfel în circuitul istoriografic tot de către autor, și adoptarea unuia cumva abreviat, impus încă din titlu, acela de „castelare”. A. A. Rusu va explica (p. 68) noua preferință prin aceea că vechiul termen ar fi avut o acoperire mult prea redusă,

restrictivă: în primul rând, cronologică (sec. X–XII), geografică (bazinul mediteranean vestic) și de conținut (doar fortificarea satelor). Fără îndoială, inovația va suscita polemici între specialiști (de altfel, unele semnale au și venit – cazul lui Ovidiu Pecican, care propunea termenul alternativ de „fortificare”).

Nu putem, firește, rezuma sau comenta, în cadrul limitat al rândurilor de față, o lucrare de asemenea proporții și asemenea densitate. Aceasta pentru că „masivitatea” fizică a cărții este dublată de o calitate pe măsură. Cu caracter general, cum remarcă același Ovidiu Pecican, putem totuși observa deschiderile noi, surprinzătoare, care țâșnesc efectiv la tot pasul, stilul sobru dar, în același timp, doar aparent paradoxal, și acid, inconfundabil de altfel, afirmație justificată prin caracterul preponderent polemic (atât cu clasicii, cât și cu colegii de generație sau mai tineri). Am preferat aici sublinierea anumitor noutăți istoriografice, a unor abordări inedite, precum și a subiectelor de interes major pentru specialiștii moldoveni.

Astfel, foarte importante sunt, încă din start, *Delimitările*: geografice (cu o definiție în acest sens a Transilvaniei, respectiv a amintitelor „vecinătăți”), cronologice (c. 1250–c.1350), categoriale și numerice. Noutățile sunt prezente pe tot parcursul lucrării; foarte interesante apar însă mai ales cele din cadrul capitolelor III și IV, și acolo, subcapitolul referitor la *Viața în cetăți* (p. 359–382), respectiv *Etnicitate și fortificații* (p. 401–434). În sfârșit, pentru specialistul din Moldova, subcapitolul ce tratează începuturile fortificațiilor din acest spațiu, din perioada studiată (p. 459–473).

Relativ la *Viața în cetăți*, au fost reluate inerent, mai mult sau mai puțin nuanțat, aserțiunile de la un alt subcapitol – *Amenajările exterioare și interioare* (p. 175–238). Este un domeniu neglijat în studiile similare apărute până acum, tratat aici cu acribie și talent. Nu avem aproape nici o conexiune cu lucrări similare apărute în vest, gen *Life in a Medieval Castle*, care au tratat subiectul într-o manieră popularizatoare, dar aici A. A. Rusu nu s-a cantonat într-o sobrietate exagerată, controlându-și însă atent imaginația.

Raportul între etnie și fortificații a implicat, ca în totalitatea lucrării, refuzul constant al viziunilor simplificatoare, gen „sașii au produs generalizarea clădirii în piatră a cetăților” (p. 402). Autorul neagă chiar conceptul de fortificare etnică, fiind partizanul tezei ce accentuează raportarea preponderentă la puterea politică și calitatea socială a deținătorilor. Iată de ce va menține ghilimelele la cetățile „săsești” sau „secuiești”. Este subliniat rolul major al autorității centrale, regale, reprezentată de castelanii regali sau comiții regali (p. 403). Foarte atent a fost analizat raportul dintre greavii sași și comunitățile locale (p. 404 și urm.). Va concluziona observând: „oricum am privi lucrurile, nu se poate recunoaște nici un fel de construcție fortificată tipică populației săsești” (p. 412). Admite totuși legătura

între greavi și turnurile-locuințe (donjoane). În privința secuilor și a teritoriului ocupat de aceștia, lipsa documentelor până în secolul al XV-lea, îi prilejuiește pagini întinse (p. 412–418) pentru a demonstra însuși realitatea cetăților aici încă din secolele XIII–XIV. Și aici, cu aceeași observație a deținerii lor formale de către regalitate (p. 418). În privința raportului între români și cetăți (p. 419–434) observăm importanța deosebită a mizei: asociind pe români cu cetățile, conform istoriografiei maghiare, se indica către o politică de colonizare a regilor maghiari, implicit la ideea că „românii medievali au fost, în primul rând, niște coloniști regali”, cu alte cuvinte niște alojeni. Argumentele contrare ale autorului sunt suficiente de convingătoare: „totdeauna sunt <românii> în grupuri foarte compacte, aparent neamestecate cu alte etnii, și în puncte cardinale neașteptate, care nu pot contura nici un fel de «pod» de afluire în regat” (p. 422). Este subliniată importanța categoriei *condiționarilor*, una intermediară între servi și liberi, atestată la începutul secolului al XIII-lea, aceea care stabilea relații cu oficialitățile (p. 425 și urm.). Problematika se deplasează astfel la însuși statutul și istoria social-politică a românilor din regat. Importanța cetăților, ca element ce ar putea aduce rezolvări unei probleme capitale a istoriografiei române, este un fapt remarcabil (p. 424 și urm.), deși autorul concluzionează sceptic că „identitatea lor <a românilor> medievală nu a depins de fortificații” (p. 432) sau, și mai tranșant, că „implicările românești în istoria cetăților medievale din sec. XIII–XIV au fost minore” (p. 434).

În legătură cu cetățile extracarpatică, respectiv Moldova (mai sunt vizate și Țara Românească și Dobrogea), este sigur că tezele formulate aici vor genera polemici aprinse cu cercetătorii de aici. A tratat fortificațiile de la Fundu Herței, Șcheia, Bâta Doamnei, cetatea teutonică „*ultra montes*”, Crăciuna („originea numelui de clară origine ungurească Karacsony = Crăciun”; aici de văzut unele opinii contrare formulate de regretatul Gh. Pungă), sau Vârteșcoiu. A făcut interesante considerații privind raportul cetate-curte-oraș, înclinând spre forma intermediară de târg (*oppida*), înclină spre anterioritatea cetăților moldovene față de Petru I, găsește, în sfârșit, expresii fericite precum „*primăvara statală moldovenească*”. Analizând așa-zisele cetăți de factură polono-baltică intră, firește am zice, în polemică cu Virgil Vătășianu, indicând și spre analogii cu Europa Centrală (Ungaria, Germania *Kastellburg*-urilor lui Frederic al II-lea, dar și Polonia și Lituania).

Mai vechi preocupări ale autorului (vezi *Castrum Bene*, V) s-au concretizat aici în secțiunea aferentă

cetăților cavalerilor teutoni; remarcabilă este „ștergerea” din listă a cetății de la Tabla Buții, până acum, prin consens istoriografic aproape definitiv acceptată ca a Ordinului, motivația fiind materialul arheologic – cel mai vechi din secolul al XVI-lea. Tot cu titlu de noutate este impunerea Brașovului (Brașoviei) între cele cinci cetăți ridicate de cavaleri în scurtul lor habitat în Țara Bârsei (1211–1225). Ioaniții sunt priviți oarecum identic din punct de vedere al posibilităților materiale, tehnologice, lor atribuindu-li-se cu certitudine doar incinta interioară de la Severin. Drept probabile – Ostrovul Banului, Peth și Celei (fosta Sucidava).

Bisericile fortificate beneficiază și ele de un spațiu generos (p. 444–456), trasându-se coordonatele inițierii acestora în intervalul cronologic studiat, știindu-se că apogeul lor va fi determinat de năvălirile turcești inițiate în secolul al XV-lea. Desigur, sunt de maxim interes pentru specialiștii moldoveni prin prisma eventualelor împrumuturi la est de Carpați în primele decenii ale secolului al XVII-lea (dacă nu și mai devreme).

Un spațiu relativ restrâns a fost acordat evenimentialului, evoluției politice, disipate însă inevitabil în cadrul altor secțiuni. El s-a concretizat în mica secțiune *Istoria generală a fortificațiilor și cetăților* (p. 382–400). Dar, și aici, evenimentialul propriu-zis a cedat teren în favoarea urmăririi alternanței între preponderența regală sau cea nobiliară în stăpânirea cetăților. S-a mers, ca o excepție de la delimitările cronologice inițiale, până la 1403–1405 (decretele lui Sigismund de Luxemburg).

Repertoriul (p. 500–565) ne arată (făcând abstracție de cele fals atribuite intervalului) un număr de 153 de fortificații certe (p. 500–543) și 164 de fortificații presupuse (p. 543–560), așadar peste 300 de fortificații. Raportat la situația din Apus, densitatea transilvană se apropie destul de mult de aceasta. Surprinde oarecum absența unei secțiuni referitoare la eventualele concluzii, rămânând să subliniem în schimb prezentarea grafică excelentă asigurată de CD-ul atașat.

Demersul prezentat foarte sumar aici este și va fi fără îndoială o carte de prim rang pentru oricine își dorește lămurirea unor aspecte legate de fortificațiile românești medievale, cu precădere a celor intracarpatică. Se adresează desigur specialiștilor, dar datorită amintitului stil inconfundabil al autorului poate fi citită cu plăcere și de un profan. Și, pentru a parafraza o mai veche apreciere asupra lui Ioan Lupaș, aceea de „mare preot al istoriografiei românești”, cartea de față îl confirmă pe Adrian Andrei Rusu drept „marele castelan” al aceleiași istoriografii.

DAN FLOAREȘ